

Чубка О.М., Політило М.П.

ЕВОЛЮЦІЯ КАТЕГОРІЇ «КАПІТАЛ» В ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

Проведено характеристику еволюційного розвитку капіталу: в античні часи (Аристотель), з позицій меркантилістів (В.Стаффорд, А.Мокретьєн), фізіократів (В.Гурне, Ф.Кене), класиків політичної економії (А.Сміт, Д.Рікардо, Ж.-Б.Сей, Дж.Мілль, К.Маркс), представників неокласичної економічної школи (А.Маршалл, Дж. Кларк, М.Туган-Барановський). Здійснено дослідження економічної природи капіталу. Розглянуто погляди і підходи сучасних вітчизняних науковців щодо поняття капіталу, його функцій. Наведено власне твердження капіталу як економічної категорії.

Ключові слова: капітал, багатство, нагромадження, гроші, засоби виробництва, сфера обігу, дохід.

Постановка проблеми. Капітал – одна із категорій економічної науки, яка привертала і привертає зараз увагу провідних вчених. Мабуть жодна інша категорія не увібрала в себе таку множинність думок і позицій, як категорія “капітал”. Це пов’язано з тим, що капітал займає значну роль як у розвитку економічної системи загалом, так і суб’єктів господарювання зокрема. Тобто капітал безпосередньо пов’язаний з формуванням, обміном і використанням валового внутрішнього продукту на макроекономічному рівні та з формуванням, розподілом та використанням фондів грошових коштів на мікроекономічному рівні. У зв’язку з історичним процесом розвитку суспільства протягом багатьох століть трактування поняття «капітал» змінювалося, а в умовах ринкових відносин воно набуло нового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція економічного капіталу досліджувалася як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Серед вітчизняних науковців найбільше уваги до визначення сутності капіталу приділено у працях Баліцької В.В. [1], Крамаренка Г.О. [4], Югас Е.Ф. [6], Савельєвої Т.М. [7], Терещенка О.О. [8], Гончарової Н.П. [10], Поддєрьогіна А.М. [11]. Незважаючи на велику кількість досліджень та враховуючи динамічний розвиток економіки тема капіталу залишається актуальною. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що невирішеним залишається питання щодо порівняння трактування поняття “капітал” на різних стадіях розвитку суспільних відносин та в ринкових умовах господарювання.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є проведення характеристики еволюційного розвитку капіталу, поглядів і підходів сучасних науковців щодо поняття капіталу, його функцій та наведення власного твердження цієї економічної категорії.

Опис основного матеріалу дослідження. Провідна роль капіталу у процесі економічної діяльності підкреслюється семантичним навантаженням цього поняття, яке утворилося від латинського “capitalis”, що означає “основний”, “грунтовний”, “головний”. Капітал є одним з фундаментальних понять економічної науки, що відображає її еволюцію.

В античні часи під словом “капітал” розуміли в першу чергу багатство, обсяг нагромаджень. Першу спробу дати науковий аналіз процесу капіталоутворення зробив Аристотель, який розглядав капітал як набуте в результаті певної економічної діяльності багатство. На думку мислителя, капітал може бути двох видів: 1) дане природою багатство, яке пов’язане з постійним нагромадженням засобів, необхідних для життя і корисних для держави чи домашнього об’єднання; 2) накопичення грошей, необхідних для їх примноження. Аристотель вважав, що накопичення капіталу є зайвою (непродуктивною) діяльністю, а процентні доходи вважав сумнівною формою доходу, оскільки гроші призначені для обміну і не можуть породжувати нові гроші.

Меркантилісти (В.Стаффорд, А.Мокретьєн, Т.Ман, Г.Скаруффі та ін.) розглядали капітал через призму нагромадження грошей або грошових цінностей (у золоті, сріблі та коштовностях). Однак, у наукових розвідках вони майже не застосовували поняття “капітал”, натомість розуміли, що для зростання багатства гроші мають вкладатися в процес нового виробництва, тобто набути виробничої форми, або згодом перетворитися у товарну, і згодом – у грошову. Згідно позиції меркантилістів лише процес виробництва створює підґрунтя для утворення та нарощування багатства, а тому виробництво потребує постійної підтримки, при

© Чубка Ольга Михайлівна, к.е.н., ст. викладач кафедри фінансів, Національний університет “Львівська політехніка”, тел.: +380984348306, e-mail: oliachubka@gmail.com

Політило Марія Петрівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів, Національний університет “Львівська політехніка”, тел.: +380636495246, e-mail: politylomarija@gmail.com

цьому безпосереднім джерелом багатства є сфера обігу, в якій виготовлені продукти мають здатність перетворюватися на гроші [3, с.43].

Фізіократи (В.Гурне, Ф.Кене, А.Тюрго, М.Рікеті та ін.) розглядали капітал як “надісторичну категорію”, що історично притаманна всім способам виробництва, всім періодам розвитку людства і всім народам. Мислителі цієї школи розглядали капітал в уречевленій формі, а грошам відводили роль засобу платежу за придбані речі з метою отримання “чистого продукту”, що має утворюватися як різниця між доходом та витратами. Фізіократи першими почали розглядати процеси капіталоутворення у реальному виробництві (в якому відбувається поєднання природних ресурсів та людської праці), а не лише у сфері обігу, що є їхньою безсумнівною заслугою.

Яскравий представник школи фізіократів Ф.Кене запропонував власне бачення капіталу: “це не гроші, а ті засоби виробництва, за допомогою яких створюється “чистий продукт” – багатство, яке формує дохід націй і є продуктом, який залишається після сплати всіх видатків з доходу, що отримується з володінь” [2, с.194]. Крім того, Ф.Кене у своїй знаменитій праці “Економічна таблиця” зробив першу в історії економічної науки спробу класифікації капіталу з точки зору його участі (внеску) у формуванні макротенденцій. Вчений увесь суспільний капітал поділив на дві частини: первісні аванси, що використовуються 10 і більше років (інвентар і худоба) та щорічні аванси, що використовуються протягом року (витрати на насіння і робочу силу). Фактично, як можна помітити, йдеться про поділ на основний та оборотний капітал.

Класики політичної економії (А.Сміт, Д.Рікардо, Ж.-Б.Сей, Дж.Мілль та інші) розглядали капітал як певний запас або ресурс, що має вкладатися у виробництво задля отримання продукту. Згідно висновку А.Сміта, капітал є результатом минулої праці і певний час може бути незадіяним у виробничому процесі. Іншими словами, капітал виступає засобом формування певного потенціалу, який здатен накопичуватися, переміщуватися та зберігатися. А.Сміт у праці “Дослідження про природу і причину багатства народів” запропонував власне бачення капіталу, під яким розумів запаси засобів виробництва, що використовуються для господарських потреб і приносять дохід. В той же час, на думку ученого, ті запаси, які вилучаються з обігу і зберігаються для майбутнього споживання, не можуть бути капіталом. А.Сміт зробив важливий висновок, що капітал створюється внаслідок привласнення певною категорією осіб продуктів виробництва,

що були створені працею інших осіб (наймані працівники).

Учень А.Сміта – Д.Рікардо – продовжив розвідки свого вчителя. Він пропонував здійснювати поділ капіталу на основний і оборотний, виходячи із строків його використання у виробництві.

Суттєвий внесок у розвиток теорії капіталу зробив Дж.Мілль. Він фактично обґрунтував такі теоретичні положення, що пояснюють роль та значення капіталу у процесі суспільного відтворення: існує пряма залежність економічного розвитку від наявності капіталу, при цьому незадіяний капітал стримує розвиток, а інвестований у виробництво додатковий капітал дає можливість створити нові робочі місця; капітал формується в результаті заощаджень, які перетворюються на капітал лише в процесі виробництва; майбутнє споживання за рахунок утримання від поточного споживання може забезпечуватися лише через розширене відтворення; капітал – це, у першу чергу, засоби, що спрямовані на організацію продуктивної праці; попит на товари здатен показати, в якій конкретно галузі потрібно задіяти працю і капітал.

Іншим дослідником, який поставив капітал у центр власних наукових розвідок, був К. Маркс. У відомій праці “Капітал” він навів результати розвідок з питань визначення ролі і значення капіталу у розширеному відтворенні. На думку дослідника, капітал може існувати лише за певних соціально-економічних умов, зокрема при високорозвиненому товарному виробництві й обігу, а також наявності мотивації для діяльності підприємця або капіталіста (можливість власного збагачення або розширення сфери впливу). К. Маркс, на противагу від попередників, не ототожнював гроші і капітал, а сформулював чіткі умови, при яких гроші перетворюються на капітал (це наявність розвинутого товарного обігу, при яких гроші перетворюються на товар, а потім товар знову перетворюється у гроші, але з деяким приростом: $G - T - G'$). Ключовою тезою теорії, що була сформульована К. Марксом, була зміна капіталом своєї форми в процесі кругообігу, відповідно до якої капітал послідовно проходить три стадії: грошову, виробничу і товарну. В процесі зміни форм капіталу, як показав К.Маркс, первісна авансована вартість зберігається й змінює свою величину завдяки прирощеній вартості, яка і перетворюється у капітал. Він, таким чином, розглядав капітал як вартість, що має властивість до самозростання.

Помітний внесок у дослідження проблематики утворення та функціонування капіталу зробили представники неокласичної економічної школи. Представники цієї школи

сформували закон спадаючої віддачі, який є справедливим і для капіталу. А.Маршалл дійшов висновку, що ефективність економічної діяльності багато в чому пояснюється процесами капіталоутворення та капіталовикористання. В основі теорії капіталу А.Маршалла лежить синтез маржиналістських концепцій, теорії факторів виробництва, а також теорії попиту і пропозиції (в тому числі на економічні ресурси).

Згідно висунутої теорії капітал складається з тих речей, без яких виробництво не могло б здійснюватися з рівною ефективністю, але які не є безкоштовними дарунками природи; іншими словами, капітал є сховищем певних речей, результатом людських зусиль і відповідних жертв [5, с.307]. Капітал, на протигагу від інших форм багатства, може забезпечити зайнятість найманих працівників. Згідно позиції А.Маршалла, капітал – це та частина багатства, яка виділяється на одержання майбутнього доходу у формі грошей або придбання певних речей у сфері обігу. Безперечною заслугою А.Маршалла є і те, що він розглядав капітал через його поділ на основний і оборотний.

Закони формування та використання капіталу досліджував Дж. Кларк, який модифікував теорію граничної корисності і сформулював теорію граничної продуктивності, яка є справедливою і для капіталу. Дж. Кларк розглядав ключові фактори виробництва – працю та капітал. Учений зробив висновок, що продуктивність суспільної праці в значній мірі залежить від співвідношення капіталу до праці. Фактори виробництва, за Дж. Кларком, можуть

зростати у своїй вартості доти, доки вартість продукту, що сформована завдяки використанню певного фактора, не зрівняється з його ціною. Саме цією обставиною вчений пояснював межу використання певного фактора у виробничому процесі. Дж. Кларк запровадив поняття “перманентний капітал”, під яким розумів капітал, що швидко перетворюється на різні форми у процесі кругообігу. Такий капітал здатен “залишати” нижчі форми (неліквідні) і переходити у вищі (ліквідні), якщо розміри капіталу швидко зростають.

Видатний український вчений М.Туган-Барановський пристав до думки, що капітал – це ті чи інші речі, котрі через певні суспільні умови набувають здатності зростати в своїй вартості і таким чином, давати постійний дохід тому, кому вони належать [9, с. 89]. Він сформулював тезу про те, що економічні кризи породжені перш за все диспропорційністю у розміщенні капіталу. У своїй знаменитій праці “Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народі життя” М.Туган-Барановський показав, що вичерпання можливостей щодо нарощування капіталу відбувається в умовах переважного застосування позичкового капіталу, через що спостерігається непропорційність в розміщенні вільних грошових капіталів між різними сферами його можливого використання.

У сучасних економічних джерелах обґрунтована позиція, що капітал як економічна категорія може розглядатися з різних позицій в залежності від об’єкта конкретного дослідження. Дані підходи подані на рис. 1.

Рис. 1. Підходи до трактування капіталу*

* Згруповано авторами на основі [1]

У сучасній літературі з економіки підприємства та мікроекономіки представлено

досить багато визначень категорії “капітал”, основні з яких подані в табл. 1.

Погляди сучасних науковців щодо сутності капіталу*

Автор	Сутність капіталу
Терещенко О.О.	власність фізичної або юридичної особи на активи: майно і об'єкти (ресурси), які є на підприємстві
Савельєва Т.М.	сукупність матеріальних цінностей і коштів, фінансових вкладень і витрат на придбання прав і привілеїв, необхідних для здійснення його господарської діяльності
Поддєрьогін А.М.	сума вартісної оцінки майна і коштів підприємця, які можна використати на господарські потреби
Югас Е.Ф., Олексик О.І.	сукупність грошових, матеріальних та нематеріальних ресурсів підприємства, які створюються за допомогою різних джерел і використовуються ним для здійснення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності з метою отримання прибутку
Крамаренко Г.О.	фінансові ресурси підприємства, необхідні для організації його господарської діяльності й використовувани в господарському обороті для одержання доходів і прибутку
Гончарова Н.П., Федонін О.С., Швиданенко Г.О.	вартість ресурсів у матеріальній, грошовій та нематеріальній формі, які інвестовані у формування його активів

* Згруповано авторами на основі джерел [4, 6, 7, 8, 10, 11]

Виконання мети й основних завдань через здійснення певних функцій. Узагальнення формування капіталу підприємства відбувається функцій капіталу наведено на рис. 2.

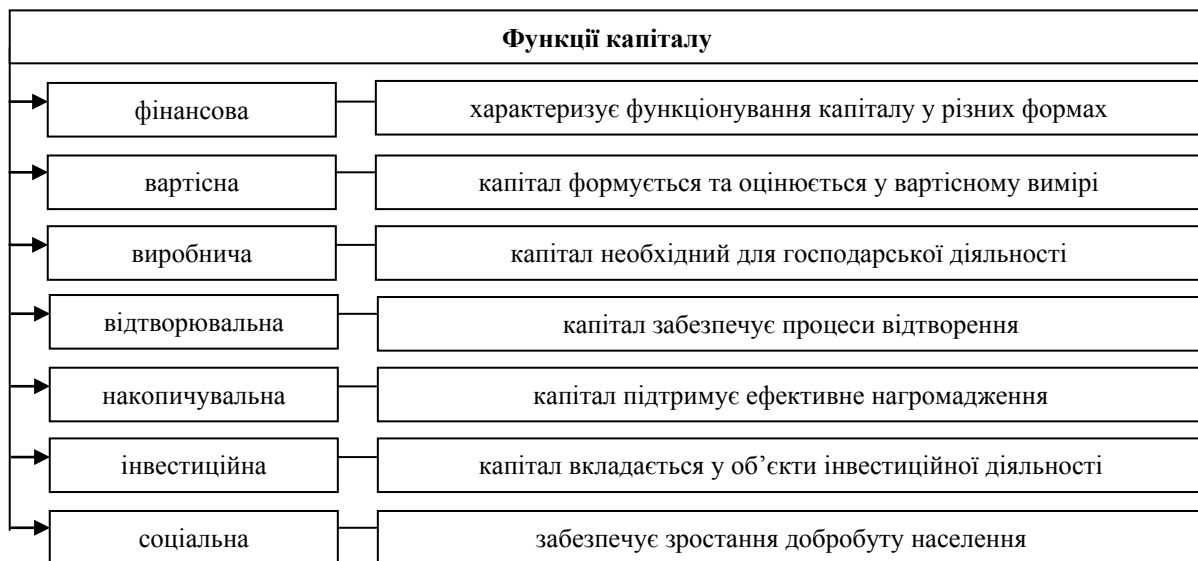

Рис. 2. Функції капіталу*

* Згруповано авторами на основі [1]

Отже, в результаті дослідження можна навести власне визначення поняття капіталу, що на мікрорівні, за формою свого розміщення, являє собою сукупність вартості матеріальних і нематеріальних цінностей (активів), в тому числі грошових коштів і фінансових вкладень, що використовуються з метою отримання соціальних або економічних результатів (отримання прибутку, зростання вартості бізнесу, забезпечення доступу до ресурсів тощо).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз еволюції наукових розвідок з теорії капіталу показав, що категорія "капітал" трактується досить широко. Зокрема капітал розглядається як: природне багатство;

економічний ресурс; сукупність певних засобів, які мають особливі властивості; суспільний актив, що використовується в процесі перенесення вартості на готовий продукт; засіб прирощення вартості (багатства); запас економічних благ; форма зберігання багатства, велика сума грошей; економічні відносини; початкова сума коштів, призначених для економічної діяльності; чиста вартість (джерело утворення прибутку). Розвиток виробництва, товарно-грошових відносин мав безпосередній вплив на зміну поняття «капітал», під яким сучасні науковці розуміють не просто певні блага, а ті засоби (матеріальні чи нематеріальні), що необхідні для початку або продовження

діяльності з метою отримання доходу чи може стати розроблення нових підходів до задоволення певних соціальних потреб. трактування категорії «капітал», її основних характеристик та класифікацій.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баліцька В.В. Капітал підприємств України: тенденції, пріоритети [монографія] / В.В. Баліцька. – К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2007. – 480 с.
2. Історія економічних учень [підручник] / за ред. В.Д.Базилевича. – Ч.2. – К.: Знання, 2006. – 582 с.
3. Історія економічних учень / Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко, А.М.Поручник та ін. / за ред. Л.Я.Корнейчук, Н.О.Татаренко. – К.: КНЕУ, 1999. – 564 с.
4. Крамаренко Г.О. Фінансовий менеджмент / Г.О.Крамаренко, О.Є.Чорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 520 с.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки / в 2-х т.; пер. с англ. / А.Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – Т.1. – 415 с.
6. Югас Е.Ф. Економічна сутність та види капіталу / Е.Ф.Югас, О.І.Олексик. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Випуск 2 (43). – 2014. – С. 63-67.
7. Савельєва Т.М. Напрямки удосконалення управління капіталом підприємства / Т.М.Савельєва. Економіка будівництва і міського господарства. 2014. – Том 10. - №3. – С. 191-196.
8. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання [навчальний посібник] / О.О.Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
9. Туган-Барановський М.І. Політична економія: курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 264 с.
10. Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку [монографія] / Н.П.Гончарова, О.С.Федонін, Г.О.Швиданенко та ін. / за ред. проф. О.С.Федоніна. – К.: КНЕУ, 2006. – 282 с.
11. Фінансовий менеджмент [підручник] / А.М.Поддєрьогін та ін. / за ред. проф. А.М.Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2005. – 536 с.

REFERENCES

1. Balitska, V.V. (2007) Kapital pidpryyemstv Ukrayiny: tendentsiyi, priorytety [Capital of enterprises in Ukraine: trends, priorities]. Kiev: DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrayiny". [in Ukrainian].
2. Bazylevych, V.D. (2006). Istoriya ekonomichnykh uchen [History of economic thought]. Kiev: Znannya. [in Ukrainian].
3. Korniyuchuk, L.Ya., Tatarenko, N.O. & Poruchnyk, A.M. (1999). Istoriya ekonomichnykh uchen [History of economic thought]. Kiev: KNEU. [in Ukrainian].
4. Kramarenko, H.O. (2006). Finansovyy menedzhment [The financial management]. Kiev: Tsentri navchalnoyi literatury. [in Ukrainian].
5. Marshall, A. (1993). Pryntsyipy ekonomichnoi nauky [The principles of economic science]. Moskva: Prohress. [in Russian].
6. Yuhas, E.F. (2014). Ekonomichna sutnist ta vydy kapitalu [Economic essence and types of capital]. Ekonomika – Economy, 2 (43). [in Ukrainian].
7. Savelyeva, T.M. (2014). Napryamky udoskonalennya upravlinnya kapitalom pidpryyemstva [Directions of perfection of management of the enterprise capital]. Ekonomika budivnytstva i miskoho hospodarstva - Economics of construction and urban development, 10, 3. [in Ukrainian].
8. Tereshchenko, O.O. (2003). Finansova diyalnist subyektiv hospodaryuvannya [Financial activity of economic entities]. Kiev: KNEU. [in Ukrainian].
9. Tuhan-Baranovskiy, M.I. (1994). Politychna ekonomiya [Political economy] Kiev: Naukova dumka. [in Ukrainian].
10. Honcharova, N.P., Fedonin, O.S. & Shvydanenko, H.O. (2006). Upravlinnya pidpryyemstvamy: suchasni tendentsiyi rozvytku [Management of enterprises: contemporary tendencies of development] / Kiev: KNEU. [in Ukrainian].
11. Poddyerohin, A.M. (2005). Finansovyy menedzhment [The financial management]. Kiev: KNEU. [in Ukrainian].

Одержано 09.03.2016 р.